

סקירת ספרים

ירעם נתניהו

על מפעלו הספרותי של ד"ר ניסן נצר ז"ל

ודברים לזכרו

דבר כזה לא הכרתי.

כל שיעור נפתח בכמה דקות לשאלות כלליות בבחינת "הפה את המומחה", ולא אחת "כמה דקות" הפכו ליותר ממחצית השיעור!

וכך בתחילת כל שיעור שלמדתי אצלו, בקורס על העברית החדשה או בקורס על מדקדקי ימי הביניים ועוד, נפתח השיעור בכל מיני שאלות שהטרידו או עניינו את קהל הסטודנטים. הסטודנטים העלו שאלות בכל תחומי הלשון – תקינות, תחביר, גיזרון, גלגולי מילים, תופעות לשון נוספות, וד"ר נצר השיב להם מיד. הוא שלף פסוקים, ירה הוכחות, ציטט מאבן עזרא (שאותו אהב במיוחד) ומאבן גינאח וגם ממורו פרופ' יחזקאל קוטשר ומעמיתתו פרופ' אורה שורצולד. בקיא לפניי ולפנים בכל רובדי הלשון, ובקיא בפרסומים השונים מאז ועד היום. והכול בלי שְׁדַע מה יישאל.

על הדפים שסיכמתי את שיעוריו באוניברסיטה פזורות ההערות בצדי הדף. כשאני מביט בהערות הללו אני נזכר בפניו - ראו שהוא נהנה מכל רגע. זה ניבט מעיניו וניכר בקולו ובשפת גופו. וגם אני נהניתי. לא אחת הוא אמר לי שאני מושך אותו בלשונו בשאלותיי, וכי עליו להתחיל סוף־סוף את השיעור.

ד"ר ניסן נצר היה שייך לדור הנפילים – דור שאנשי הלשון שצמחו בו בקיאים בכל רובדי הלשון ובכל חדרי הלשון: לשון המקרא, לשון חכמים, לשון ימי הביניים, העברית החדשה; ניקוד, תחביר, סגנון, הבעה ועוד. אבל ד"ר נצר לא היה רק איש לשון בכל רמ"ח איבריו ושס"ה גידיו, הוא היה אדם שרצה, אהב וגם ידע להנחיל את הלשון לעם, לתווך בין מגדל השן האקדמי לציבור הרחב, והכול ביצירתיות, באהבה ובהומור.

ד"ר ניסן נצר נולד ביי"ט בכסלו תש"א, בחיפה. הוא סיים את לימודיו בתיכון הדתי "יבנה" בעירו, וכבר בבית הספר התבלט באהבתו ללשון ולכתיבה. אחר כך למד בליפשיץ – סמינר למורים בירושלים, ומשם פנה ללימודי הלשון העברית באוניברסיטה העברית, שם כתב את עבודת הדוקטורט שלו "לשון חכמים בכתבי המדקדקים העבריים בימי הביניים" (תשמ"ג) בהנחיית פרופ' יחזקאל קוטשר ופרופ' דוד טנא.

פרופ' מנחם צבי קדרי, שהיה אחד המרצים של נצר בליפשיץ, הציע לנצר ללמד באוניברסיטת בר אילן. הוא הסכים, ולימים היה מרצה בכיר במחלקה ללשון באוניברסיטה. נצר לימד גם במחלקה לעיתונאות בבר אילן, באוניברסיטת תל אביב ובבית הספר לעיתונאים "כותרת". כמו כן לימד במסלולי עריכת לשון בבר אילן ובבית ברל.

ב"כובע" הציבורי-עממי שלו אחז כשהשתתף כיועץ לשון בתוכניות המיתולוגיות "פיצוחים" ו"אות ועוד" בטלוויזיה החינוכית, שם היה יועץ הלשון בחלק מהפרקים, ובמשך שני עשורים היה יועץ לשון (במילואים) בגלי צה"ל.

נצר תמיד אהב את הקשר עם הציבור הרחב, ולכן כתב פינות לשון לציבור, פינות שהחלו בעלוני בית כנסת ובסוף התרחבו לספר (ראו להלן). את הספר הזה ניסה להוציא לאור בהוצאה גדולה ומוכרת, אבל לא הייתה הוצאה שרצתה להוציא לאור ספר לשון בטענה ש"זה לא מעניין את הציבור היום".

נצר ניסה לקדם תוכנית לשון בטלוויזיה, ושנינו הלכנו יחדיו לטלוויזיה החינוכית והצענו להם תוכנית לשון. הנימוק לסירוב היה דומה לנימוקם של המו"לים.

נצר ביכה את המצב, ואולם לא אמר נואש: הוא הוציא לאור את ספריו בהוצאה עצמית, על אף הטרחה הרבה הכרוכה בכך (הוא סיפר לי לא אחת שקשה לו להתעסק בהפצה, ובסוף שָׁכַר חברת הפצה).

בסך הכול כתב נצר שישה ספרים שראו אור וספר אחד שטרם ראה אור:

- **הניקוד הלכה למעשה** (1976) – ספר שמורים רבים לימדו באמצעותו ניקוד, ותלמידים רבים גדלו על ברכיו.
- **תרגילי הבעה מלשון יום יום** (1975) – הספר ראה אור בכמה וכמה מהדורות.
- **עברית בג'ינס** (תשס"ח) – דמותו של הסלנג העברי.
- **עברית של שבת** – 3 כרכים.
- בכתובים יש ספר העוסק בעולם **עריכת הלשון**, עולם שהוא אהב כל כך, והספר טרם ראה אור. אני מקווה שמשפחתו תוציא אותו לאור.

על ספריו

הַנִּקּוּד הַלְכָּה לְמַעֲשֵׂה

בהקדמה לספר הוא מציין כי אחת מתכליות הספר היא "לעקור מלב את הדעה המהלכת, כי הניקוד איננו בר-לימוד, והוא עניין ליחוש' ולזיכרון בלבד. עשינו הכל להוכיח, כי לתורת-הניקוד חוקים קבועים והיגיון מוצק משלה, ורק על פיהם ראוי ללמדה. 'הוראת' הניקוד בדרך של שינון 'יבש' והעמסת פרטים אינספור על הזיכרון פסולה מעיקרה, שכן בדרך זו אין אנו אלא מעמיסים וממאיסים, אך פירות לא נניב". רואים פה עד כמה היה לו חשוב להאחיב את המקצוע בציבור, ולהראות ש"לא בשמים היא ולא מעבר לים".

לאחר שנים רבות שהזכויות של הספר היו שמורות "בהקפאה" אצל הוצאת מסדה, בלי שהודפס מחדש או הופץ, הצליח ד"ר נצר להשיב אליו את הזכויות. לפני כמה שנים הוציא לאור את הספר בהדפסה חדשה (אבל בלי לעדכן את התוכן), וד"ר נצר שמח על כך מאוד.

תרגילי הבעה מלשון יוסיים

"לא תיתכן הוראה פורה בתחום ההבעה בלי לחבב את עניין הלשון על הלומדים ובלי לעורר את התעניינותם בו... לתכלית זו נתייחד הספר שני ייחודים: האחד – תרגיליו לקוחים מן העברית החיה, התוססת: מלשון העיתונים, מלשון הרדיו, מלשון המודעות, מלשונם של חיבורים וכיו"ב. לשם אותנטיות אף הובאו בו קטעי עיתונות מצולמים, עטיפות מצולמות וכד'. רק כך יחוש בלומד, הוא עוסק בדברים מעשיים יומיומיים, ולא ב'הלכתא למשיחא'", כותב נצר בהקדמה לספרו.

תמיד היה לו חשוב להראות שהלשון היא לשון חיה, ולכן גם הדוגמות חייבות להיות מן החיים ומהעולם האמיתי. זה המקום להעיר שבביתו יש ערמות של גזירים, מסודרים ומתויקים לפי נושאים במעטפות. זה אוצר בלוס (מעניין אם נצר היה נוקט בלוס או בלוס) של חומר לשוני.

"הייחוד השני הוא הגיוון", הוא ממשיך בהקדמתו לספר. "בספר מגוון של 14 נושאים, נושא לפרק, ולכל נושא שפע תרגילים מגוונים. חלק מן הנושאים איננו שגרתיים... הניסיון לימדנו, שנושאים אלה ושכמותם, שאינם נלמדים כיום בבית הספר התיכון, הם בבחינת משבר רוח רענן בלימוד ההבעה ותורמים הרבה לחיבוב הלימוד וליהחייאת' הנלמד".

מנושאי הספר: מציאת תחליפים עבריים לביטויי סלנג ולעז, הפיכת דר'משמעות לחד'משמעות, בזבוז וחיסכון של מילים, מטבעות לשון כתיקון, אי התאמה בניסוח ועוד.

עברית בג'ינס

לאחר כ-35 שנה שבהן לא נכתב מחקר בלשני על הסלנג הישראלי, הספר הזה ממלא את החסר המפתיע: "הספר מציג תיאור מעודכן ורחב יריעה של הסלנג העברי לאור ההתפתחויות העצומות שחלו בו מאז שנות השישים", הוא כותב בהקדמה.

בספר שמונה פרקים, בהם: מאפייני העברית העממית, אוצר המילים שלה, חידושי הגייה וכתב, חידושים תחביריים, מטבעות לשון חדשים.

גם כאן השילוב בין המחקר האקדמי לעולם האמיתי "והאותנטי" בא לידי ביטוי: "בידינו מאגר פרטי נרחב של גזירי סלנג מתוארכים מן העיתונות (וכן ממודעות ומפרסומות), שבאמצעותו אנו מתחקים כ-15 שנה על התפתחותו של הסלנג העברי".

עברית של שבת (תשע"ה; תשע"ז; תש"ף)

סדרת הספרים הזו היא החשובה ביותר בעיניי. לא משום שיש בספרים אלו חידושים כבירים או תגליות לשוניות מרעישות, אלא משום שזו סדרת ספרים שבקלות יכולה להימצא בכל בית ובית. אין פה "ספרי נישא" – על הניקוד או על הסלנג או על תקניות, אלא ספרים שמשלבים את כל הדברים הללו ויותר, הכתובים בשפה פשוטה וברורה, והכול מן הזווית של פרשת השבוע.

על כל פרשה ופרשה בחמשת חומשי תורה כתב נצר כמה טורים לשוניים הקשורים לתופעות לשוניות העולות מן הפסוקים של אותה הפרשה.

"בספר זה אנו מציעים עיון בפרשיות השבוע מנקודת ראות חדשה ומקורית: מנקודת ראות לשונית. עיוננו ממוקדים בחשיפת רזי לשוננו של המקרא, והם עשויים להעמיק את הבנת הכתובים והדיוק בהם, ובד בבד לחשוף שלל תופעות מרתקות החלות בלשון הקודש, הן במקרא עצמו והן בגלגולי ערכיו עד דורנו", כתב בהקדמה לספר בראשית.

מנושאי הספר: התפתחותם והסתעפותם של מילים וביטויים בתוך המקרא, מגוון גלגולי משמע של מילים וצירופים מן המקרא ועד ימינו (כולל סלנג), ערש לידתן של מילים מודרניות, התבדלותן של מילים נרדפות, הבחנות ראויות בין צמדי מילים, דיוקים בלשון ימינו לאור המקרא, תרומתה של לשון המקרא לחידוש העברית בתקופתנו ועוד.

בכרך האחרון, במדבר-דברים, יש שער "חגים" – טורים לשוניים הקשורים לחגים – פסח, שבועות, יום העצמאות ועוד.

כיוון שאלה הספרים העממיים ביותר שכתב, וכיוון שזו סדרת ספרים ולא ספר אחד, ומשום שהסדרה הזו היא האחרונה שהוא הוציא לאור בחייו, ארחיב בעניינם.

תבלין של שבת

לאחר כחמש שנים השלים נצר את מפעל השילוב בין פרשת השבוע לעולם הלשון. הוא לא הראשון שחיבר בין שני העולמות, אבל הוא בהחלט הראשון שכתב פינות לשון על חמשת חומשי תורה בצורה עממית ושווה לכל נפש. כמו כן הוא לא כתב טור אחד או "פינה" אחת על כל פרשה, אלא כאמור טורים רבים העוסקים בענייני לשון בכל פרשה ופרשה.

בטורים הוא מציין מה אומרים פרשנים קלסיים (מנחם, רש"י, אבן עזרא, אבן ג'נאח ועוד) לצד דבר המחקר העדכני. אבל אין הוא רק מלקט או מאסף, אלא הוא מחדש גם מעצמו, ואדגים.

על הפסוק "אֵת ד' הַאֲמֶרֶת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לָךְ לְאֱלֹהִים וְלִלְקַח בְּדַרְכָּיו... וְד' הַאֲמִירָךְ הַיּוֹם לְהִיּוֹת לּוֹ לְעַם סִגְלָה" (כו: יז-יח) דן נצר מהו לשון "האמרת". הוא מצטט את רש"י (לשון פרשה והבדלה) ואת אבן עזרא (מלשון גדולה) וכן את הדעה של רבי יהודה הלוי המובאת אצל אבן עזרא (מגזרת ויאמר), ובסוף הפינה הוא מזכיר את הפועל היחידאי "להתאמר" וכותב עליו כך:

בו לטעמנו משולבים שני הלשונות: "עַד מְתֵי רְשָׁעִים יַעֲלֹזוּ: יִבְיַעוּ יְדָבְרוּ עֲתָק יְתַאֲמְרוּ כָּל פְּעָלֵי אָוֶן" (תהילים צד: ג-ד). רוב המפרשים גורסים לשון גובה והתנשאות, **ולטעמנו גם לשון אמירה כאן**,¹ כמו "יביעו ידברו" הסמוכות, והשילוב מציין "ידברו גבוהה-גבוהה", כלומר דברי רהב, המכונים גם עֲתָק, והשווה: "אַל תִּרְבּוּ תִדְבְּרוּ גְבָהָה גְבָהָה יֵצֵא עֲתָק מִפִּיכֶם" (שמואל א ב, ג).

גם על הפסוק "זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעָבֵר עַל הַפְּקָדִים מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל" (שמות ל, יג), הוא מוסיף מעצמו. הוא מציין כי "הפירוש הפשוט של פְּקוּדִים הוא 'מי שפקדו אותם'", ומעלה כי "וכאן משמע זה אינו מתיישב כלל, ולכאורה נראה כאילו מתן מחצית השקל חל על הפוקד ולא על הנפקדים". לכן הוא

¹ כל ההדגשות כאן ולהלן הן שלי.

מציון את דברי רש"י (פקודים = מונים) ואת דברי אבן עזרא (כנ"ל), ואחר כך מביא את החזקוני (פקודים = נספרים). לאחר דברי החזקוני הוא מביא את גישתו שלו, בשינוי מעט מדברי החזקוני:

ויורשה לנו לפרש בשינוי מעט: האדם שנספר מכונה עובר אל הפקודים, כלומר מצטרף אליהם. כאן על = אל, ורבות כמוה, כגון "הגידו לי ואפנה על גמין או על שמאל" (בראשית כד, מט), "ויט משה את מטהו על השמים" (שמות ט, כג).

ודוגמה אחרונה מחידושו של נצר עצמו, דוגמה המגלה את בקיאותו הרבה בתנ"ך – על הפסוק "ויהי לו צאן ופקר וחמרים ועבדים ושפחות ואתנת וגמלים" (בראשית יב, טז) מציון נצר את אבן עזרא לפסוק "דן ונפתלי גד ואשר" (שמות א, ד) שבפירושו מביא שש שיטות של חיבור במקרא. כיוון שהדברים יפים אביאם כמעט במלואם:

במקרא חוזרת ונשנית וי"ו החיבור בכל חוליות השרשרת, כעולה מכאן בעליל, אך כיום נפוצה הדרך המסורבלת פחות, שבה רק החוליה האחרונה מתחברת בו"ו, ושאר החוליות מופרדות בפסיק, כגון "היו לו צאן, בקר, חמורים, עבדים, שפחות ואתונות". שיטה זו מצויה כבר במקרא, כגון באבני החושן: "אדם פטדה וברקת... נפד ספיר ונהלם... לשם שבו ואחלקמה" (שמות כח: יז-כ).

לכאורה אלה שתי דרכי החיבור הקיימות במקרא, ואולם אבן עזרא לפסוק "דן ונפתלי גד ואשר" (שמות א, ד) מונה ברוב בקיאותו שש שיטות של חיבור במקרא ומדגים אותן מתוכו, וזה לשונו שם:

בהתחבר השמות הם על ששה דרכים, וכולם נכונים. האחד כמו 'עילם ואשור וארפקשד' (בראשית י, כב), והשני 'בנפד ארגמן ורקמה ובוצ' (יחזקאל כז, טז), השלישי 'אדם פטדה וברקת' (שמות כח, יז), הרביעי 'דן ונפתלי גד ואשר' (שמות א, ד), החמישי 'מר ואהלות קציעות' (תהילים מה, ט), הששי 'אדם שש אנושי' (דברי הימים א א, א).

נשים לב: הוא פותח בדרך המסורבלת ביותר, שבה וי"ו החיבור חוזרת לפני כל שם, וחותרם בדגם שבו היא נעדרת לגמרי. הדגם השני הוא: א, ב + ג + ד, השלישי: א, ב + ג, הרביעי: א + ב; ג + ד, החמישי: א + ב, ג.

נוסיף עוד דרך שמצאנו: "אלמנה וגרושה וחללה זנה" (ויקרא כא, יד), כלומר: א + ב + ג,

.ד

בשולי הדברים אעיר שמאז יצאה הסדרה לאור הוסיף נצר בקובץ המחשב שבביתו עוד הרחבות והוספות, ואני מקווה שישבצו אותן במהדורה הבאה. כמו כן בסדרה הזו חסר מפתח נושאים ומילים, וכדאי לצרפם המהדורה הבאה.

פן אישי

ד"ר נצר היה אדם חם, מצחיק, יצירתי (הוא אהב משחקי מילים והיה "אלוף" בזה), אנושי וידען. היה בו שילוב מיוחד של ידע לשוני רב, יכולות להנגיש את הידע הזה לתלמידים, יכולות לתרגם את הידע הזה לציבור, והכול בהומור ובחן.

זכיתי להיות סטודנט שלו, ללמוד ממנו גם תכנים לשוניים וגם איך להפוך את הלשון "למאכל הראוי לציבור". כמו כן זכיתי לראיין אותו לעיתון "בשבע" לרגל צאת ספרו "עברית בגיינס", ולימים הוא גם התארח ב"קולושה" – ההסכת שאני מגיש ושעוסק בעולם הלשון. בהסכת זה עסקנו בסלנג. כמה חודשים לפני מותו אמרתי לו שהגיע הזמן שנקליט עוד שני פרקים – פרק על השפעת היידיש על העברית ופרק על מלחמות הלשון בימי הביניים בין מנחם ובין דונש ותלמידיהם. הוא הסכים, אבל אמר שנדבר אחרי חגי תשרי.

הוא נפטר בו' בתשרי תשפ"ב, 12 בספטמבר 2021 למניינם.

חבל על דאבדין.